

המשנה הראשונה – כלל גדול (סז ע"ב-סח ע"א)

נוסח כ"י פרמא	נוסח מהדורת לו	
כלל גדול אמרו בשבת	1 כלל גדול אמרו בשבת	כותרת המשנה
כל השכיח עיקר [ה]שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – אינו חייב אלא חטאת אחת	2 כל השכח עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – אינו חייב אלא חטאת אחת	השוכח מצות שבת
היודע עיקר שבת עשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – חייב על כל מלאכה ומלאכה	3 והיודע עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – חייב על כל שבת ושבת	השוכח שהיום שבת
העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת – אינו חייב אלא חטאת אחת	4 והיודע שהיא שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – חייב על כל מלאכה ומלאכה	השוגג באבות מלאכות שונים
העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת – אינו חייב אלא חטאת אחת	5 והעושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת – אינו חייב אלא חטאת אחת	השוגג באב מלאכה אחד

רש"י

כלל גדול בגמרא מפרש אמאי קרי ליה גדול. השוכח עיקר שבת כסבור אין שבת בתורה. אינו חייב אלא חטאת אחת בגמרא (שבת סט, ב) יליף לה: שמירה אחת לשבתות הרבה, ושמירה לכל שבת ושבת, ומסתברא דכי כתיב שמירה אחת לשבתות הרבה כי האי גוונא כתיב, דכולא חדא שגגה היא, וקרובן אשוגג קאתי. היודע עיקר שבת שיש שבת בתורה, ונאסרו בה מלאכות. ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה על ידי שגגת שבת, ששכח ששבת היום, מדקתני סיפא: היודע שהוא שבת, מכלל דרישא בדאין יודע שהוא שבת, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה בענין זה, ולא נודע לו בינתים שחטא. חייב על כל שבת ושבת חטאת אחת לכל שבת, ואף על פי שלא נודע לו בינתים, והעלם אחד הוא, אמרינן: ימים שבינתים הויין ידיעה לחלק, שאי אפשר שלא שמע בינתים שאותו היום הוא שבת, אלא שלא נזכר לו במלאכות שנעשו בו, ושגגה קמיינתא משום שבת הוא דהואי, והא אתיידע ליה ביני ביני, הלכך, כל חדא שבת חדא שגגה היא, ומיהו, על הרבה מלאכות שבכל שבת לא מיהייב אלא חדא, דכולה שבת חדא שגגה, דהא לא שגג אמלאכות, היודע הוא שהמלאכות אסורות, אלא אשבת הוא דשגג. היודע שהוא שבת ועשה מלאכות הרבה שלא ידע שהמלאכות הללו אסורות, ועשאו כמה פעמים בכמה שבתות – חייב על כל אב מלאכה חטאת אחת, ואף על פי שחזר וכפלה בכמה שבתות, כולה חדא שגגה היא, דהא לא נודע לו בינתים, ולענין שגגת שבת הוא דאיכא למימר ימים שבינתים הויין ידיעה לחלק, אבל לענין שגגת מלאכות לא אמרו הכי, דמשום הפסק ימים אין לו לדעת, אלא אם כן ישב ועסק לפני חכמים בהלכות שבת, ומיהו, בחטאת אחת לא מיפטר על כל שבת, דשגגה לאו בשבת הויא אלא במלאכות, ושגגות טובא הוו לשבת אחת, ובגמרא (שבת ע, א) יליף: פעמים שהוא חייב על כל אחת ואחת, ופעמים שאינו חייב אלא אחת על כל שבת, ומסתברא דחיובא בודון שבת ושגגת מלאכות, דאיכא שגגות טובא, ופטורא בשגגת שבת וודון מלאכות, דחדא שגגה היא. אב מלאכה דנקט לאו למעוטי תולדות, דהוא הדין לתולדות, ובלבד שיהו תולדות דשני אבות, אלא למעוטי היכא דהוו שני תולדות דאב אחד, או אב ותולדה שלו, דאינו חייב אלא אחת, כדקתני סיפא: העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת, שתי תולדות של אב אחד – אינו חייב אלא חטאת אחת, דהרי הוא כעושה וחוזר ועושה בהעלם אחד, ואין חילוק חטאות בהעלם אחד אלא בגופי עבירה שאינן דומין, או בחילוק שבתות לענין שגגת שבת.

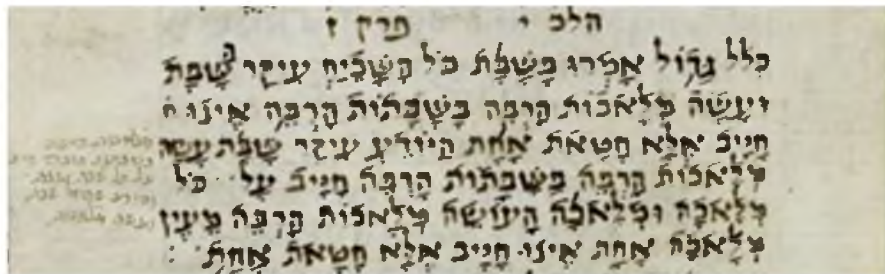
מסורת התלמוד

[1] כלל גדול אמרו וכו' משנה שביעית ז א, ח א. עיין ירושלמי שבת ז א, ח ע"ד-ט ע"א; בבלי שם סח ע"א. כלל גדול וכו' בבא קמא מו ע"א (כלל גדול בדין); ספרא קדושים ד יב; בראשית רבא כד, עמ' 236-237; ירושלמי נדרים ט ד, מא ע"ג (כלל גדול בתורה). [2-5] כלל גדול אמרו בשבת כל השוכח וכו' בבלי כריתות טז ע"ב. ועיין משנה שם ג י; עיין ספרא ויקרא דבורא דחובה א ו-ז; תוספתא שבת ח ג, עמ' 30. [2-3] השוכח [...] חייב על כל [...] עיין תוספתא שבת ח ו, עמ' 31; שם כריתות ב ח, עמ' 564.

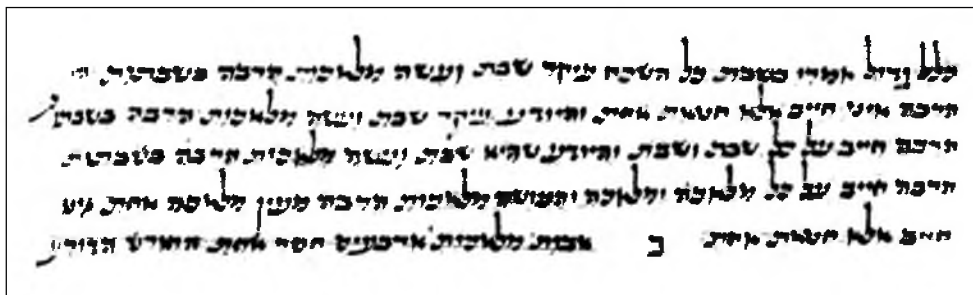
מבוא

מסכת שבת מחולקת לשלושה חלקים: הראשון והשלישי עוסקים בעיקר בתיאור המעשים השונים המותרים ואסורים בשבת הלכה למעשה. לעומת זאת, החלק השני של המסכת, שפרק כלל גדול עומד בראשו, הוא החלק ה"עיוני" של מסכת שבת, המתאר את עיקרי שלושים ותשע אבות המלאכה האסורים בשבת ואת הכללים המופשטים שעליהם מושתתים שני החלקים האחרים. המשנה הראשונה של הפרק זכתה לכותרת "כלל גדול" בין היתר משום שהיסודות העיוניים הכלולים בה הם ללא ספק החשובים והעמוקים ביותר השנויים במסכת כולה. יותר ממצחית הפרק מוקדש לביאור מדוקדק וממצה של כל אחד מן היסודות הכלולים ב"כלל גדול" זה, ואין התלמוד משאיר לשון מלשונותיו או עניין מענייניו ללא פירושו. אי לכך, אולי היה נראה מיותר להיכנס כאן לביאור המשנה עצמה. אולם ישנה נקודה אחת הנוגעת לבעיית נוסח המשנה ולביאורה והטעונה בירור ראשוני קודם שנוכל להיכנס לדיוני התלמוד, והיא:

למשנה שלנו שני נוסחים: האחד קצר (הובא לעיל על פי נוסח הפנים של כתב יד פרמא של המשנה) והשני ארוך (הובא לעיל על פי מהדורת לו של המשנה). היחס בין שני הנוסחים לא נתברר כל צורכו. מצד אחד אפשר לטעון שהנוסח הקצר הוא תוצאת השמטה בטעות, כלומר דילוג בין שתי מילים דומות ("חייב" – "חייב") ואינו משקף שום מסורת עתיקה וחשובה, ומצד שני, נוסח זה נמצא בשלושה מתוך ארבעת עדי הנוסח העיקריים של המשנה: כתב יד פרמא (נוסח הפנים), כתב יד קויפמן (נוסח הפנים) ודפוס נאפולי. דילוג דומות הוא לפי טבעו תופעה אקראית, ואינו עשוי להופיע במקום אחד בשלושה עדי נוסח עצמאיים. זאת ועוד: תוכנו של הקטע שהושמט הוא יסוד עיוני הנקרא בלשון התלמוד "חילוק שבתות", ויסוד זה היה נושא לוויכוח בין חכמי התלמוד, בעיקר בירושלמי. נראה גם שהיו בין אמוראי ארץ ישראל שדחו יסוד זה וטענו שאיננו הלכה. לכן קיימת אפשרות שהנוסח הקצר של המשנה משקף את עמדתם ההלכתית של חלק מחכמי ארץ ישראל שהתנגדו לדין "חילוק שבתות" הכלול בנוסח הארוך.

כתב יד פארמה של המשנה

כתב יד קימברידג' (מהדורת לו) של המשנה

בהמשך הדברים נתייחס לנוסח הקצר של משנתנו כאל נוסח שווה ערך לנוסח הארוך מבלי להיכנס לשאלה איזה מן הנוסחים הוא מקורי יותר. כמו כן, בביאור סוגיות הבבלי להלן נעלה מפעם לפעם את האפשרות שלפני עורך סוגיא מסוימת בתלמוד הירושלמי או לפני אמורא מסוים, בין בבבלי בין בירושלמי, עמד הנוסח הקצר של המשנה, בעוד שלפני עורכי סוגיות הבבלי עמד כנראה אך ורק הנוסח הארוך של המשנה. לעובדה זו, אם תתברר כנכונה במקרה מסוים, השלכות מרחיקות לכת בנוגע להבנת תולדות אותה סוגיא וכן בנוגע לפרשנות ההיסטורית של מרכיביה השונים.

לכן נעלה כאן בראשי פרקים, בהמשך ביאור המשנה, את תיאור התהוותו של ה"כלל הגדול" ששנו במשנתנו – התלוי בביאור סוגיות רבות וקשות, הן בפרקנו הן במסכתות אחרות – מבלי להיכנס לניתוח מפורט ומבלי לקבוע מסמרות בנוגע לעניינים שהעיון בהם שייך לפירוש מדעי של פרקים אחרים בתלמוד.

שאלות רבי עקיבה במשנה כריתות ג ז-י

שורשי ה"כלל הגדול" שנשנה כאן במשנתנו מצויים כבר בשאלה ששאל רבי עקיבה את רבי אליעזר לפי עדותה של משנה כריתות (ג ז):

אמר רבי עקיבא: שאלתי את רבי אליעזר: "העושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה מעין מלאכה אחת בהעלם אחת, מה הוא – חייב אחת על כולן או אחת על כל אחת ואחת?".
אמר לי: "חייב על כל אחת ואחת מקל וחומר: ומה אם הנדה – שאין בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה – חייב על כל אחת ואחת, שבת – שיש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה – אינו דין שיהא חייב על כל אחת ואחת?"

ישנם ספקות רבים וגדולים לא רק בנוגע לשאלה המסוימת ששאל רבי עקיבה כאן (ולתשובותיו של רבי אליעזר בעניין) אלא אף בנוגע לעמדתו הכללית של רבי עקיבה בסדרת השאלות ששאל במשנה כריתות (ג ז-י) לעומת העמדות שהציגו שם רבותיו: רבן גמליאל, רבי יהושע ורבי אליעזר. לא כאן המקום להיכנס לביורם של דיונים אלה. אולם חשוב לענייננו לציין שמגמתו הכללית של רבי עקיבה בכל הדיונים שם היתה לכלול מספר רב של עברות שונות תחת כותרתו של "שם איסור" אחד ולחייב חטאת אחת בלבד על שם האיסור ולא על כל עברה בפני עצמה. למשל במשנה ז, שם שאל רבי עקיבה: "הבא על אחותו ועל אחות אביו ועל אחות אמו בהעלם אחד, מהו, חייב אחת על כולן או אחת על כל אחת ואחת?". עצם הרעיון שעל שלוש עברות אלו לא יתחייב אדם אלא חטאת אחת משקף ככל הנראה את העובדה שלנשים אלו מכנה משותף – השם "אחות". גם במשנה ט להלן שם שאל רבי עקיבה אם "השוחט חמשה זבחים בחוץ בהעלם אחד" (או לפי רבי שמעון: אם האוכל "נותר מחמשה זבחים") חייב חטאת אחת בלבד או חטאת על כל עברה ועברה. נטייתו של רבי עקיבה גם בשאלות אלו היא ככל הנראה לחייב חטאת אחת בלבד, על שם האיסור ("השוחט בחוץ", "אכילת נותר"), ולא חמש חטאות כמספר העברות.

רבותיו של רבי עקיבה נטו, לעומת זאת, בכל הדיונים במשנה כריתות שם, לחייב מספר חטאות כמספר העברות על אף השתייכותן לשם איסור אחד. למשל במשנה ז, שם השיבו רבן גמליאל ורבי יהושע: "שמענו הבא על חמש נשיו נדות בהעלם אחד" – כלומר הבא על חמש נשים שונות, שכולן שייכות לשם איסור אחד ("הנדה") – "שהוא חייב על כל אחת ואחת". גם במשנה ט שם העיד רבי יהושע: "שמעתי באוכל מִזְבַּח אחד בחמשה תמחויים בהעלם אחד", כלומר: האוכל מתבשילים המצויים בחמישה תמחויים שונים – כאשר מקור כל תבשיל באותו זבח אחד, והיינו "שם איסור" אחד – "שהוא חייב על כל אחד ואחד".

והנה, במשנה כריתות ג י, שהובאה לעיל בסמוך, סביר להניח שהלשון "מלאכות הרבה [...]" מעין מלאכה אחת" שבשאלת רבי עקיבה מתייחס לכל הפחות למקרה שבו קצר האדם וחזר וקצר מספר פעמים, שהרי כל העברות הללו שייכות לשם אחד ממש – "הקוצר". מאידך, ייתכן שרבי עקיבה היה כולל בשאלתו גם את המקרה שבו קצר האדם וגם בצר וגם ארה וגם מסק וכדומה

משום שכל העברות הללו שייכות גם הן ל"עניין אחד" ("מעין [=מעניין] מלאכה אחת"), שהוא תלישת פירות מסוגים שונים ממקום גידולם בקרקע, וכאילו שם איסור אחד להם. כמו כן סביר להניח שרבי אליעזר היה רוצה לחייב "על כל אחת ואחת" לפחות במקרה האחרון (קצר ובצר וארה ומסק), אולם ייתכן שהוא היה רוצה לכלול בתשובתו גם את המקרה הראשון (קצר וקצר וקצר). בנוגע ל"שבתות הרבה", סביר להניח שרבי עקיבה היה רואה בהן דוגמה מובהקת לעברות הרבה השייכות לשם אחד ("שבת") ואילו רבי אליעזר היה רואה בהן עברות שונות דוגמת "חמש הנדות" שהזכיר רבי יהושע בכריתות ג ז.

השארנו בכוונה את רוב העניינים השייכים למסורות אלו מעורפלים למדי משום שהדברים בהם ארוכים מאוד ומשום שהם נחוצים לנו כאן רק כרקע להבנת תולדות נוסח משנתנו. אולם לפני שנעבור לשלב הבא בהתפתחות המסורת שלנו כדאי שנעיר הערה אחת בנוגע להנחות מסוימות שנזכרו בדיון בין רבי עקיבה לרבי אליעזר בכריתות ג י ושהיו מקובלות על שניהם.

רבי אליעזר הניח בתשובתו הראשונה לרבי עקיבה שתי הנחות, ואין סימן לכך שרבי עקיבה חלק עליהן. הראשונה היא שהבא על "הנדה [...] חייב על כל אחת ואחת", והשנייה, שהשבת "יש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה". בנוגע להנחה הראשונה די אם נציין כאן שהיא קשורה ככל הנראה לאותה עדות שהעידו רבן גמליאל ורבי יהושע לעיל שם (ג ז): "שמענו: הבא על חמש נשיו נדות בהעלם אחד שהוא חייב על כל אחת ואחת". רבי עקיבה הודה למסורת זו במשנה שם, ולכאורה הודה לרבי אליעזר בנוגע לאותה מסורת גם כאן.

בנוגע להנחה השנייה, נסתפק כאן בציון להלכה ששנו בתוספתא שבת ח ג, עמ' 30: "כל אבות מלאכות שבתורה, עשאן כולן בהעלם אחד – חייב על כל אחת ואחת". ממסורת זו עולה בבירור שבאיסורי שבת ישנם תת־סעיפים שונים ("תוצאות הרבה") ושחייבים על כל אחד ואחד מהם ("חטאות הרבה"). מצד שני, ממסורת זו עשויה גם להתעורר השאלה ששאל רבי עקיבה: מזה הדין אם עשה אדם מלאכות הרבה השייכות לעניינו של אב מלאכה אחד ("מעין מלאכה אחת") כמו קוצר בוצר, אורה, מוסק וכדומה, שכולן דומות ל"אב מלאכה" אחד, למשל "הקוצר". שאלה זו מתחזקת עוד יותר אם נניח שבתקופת רבי עקיבה ורבי אליעזר נמצאה כבר רשימה מוכרת ומקובלת של אבות מלאכה דוגמת הרשימה שבמשנה פרק כלל גדול (שבת ז ב), שהרי אז ניתן לומר שכל אחד מן האבות הנקובים בשמותיהם הוא "שם איסור אחד". מאידך אפשר לומר שגם אם רשימה כזו היתה ידועה, ייתכן שזו לא היתה רשימה ממצה אלא דוגמאות, ולמעשה אפשר להתחייב על כל מלאכה חשובה בעלת שם בפני עצמה ואולי אפילו על כל עברה ועברה השייכות לכל מלאכה, וכן בכל שבת ושבת.

דרשת רבי יוסי בספרא – הכרעה במחלוקת רבי עקיבה ורבי אליעזר

עד כה ראינו ששורשי סוגיית כלל גדול חוזרים אל הלכות בודדות שמקורן במסורות שקיבלו רבן גמליאל, רבי יהושע ורבי אליעזר מרבתייהם. ייתכן שגם ההלכה השנייה בתוספתא שבת ח ג ("כל אבות מלאכות שבתורה, עשאן כולן בהעלם אחד – חייב על כל אחת ואחת") נמנית על מסורות קדומות אלו. השלב השני בהתפתחות הסוגיא הוא עצם הדיון בין רבי אליעזר לבין תלמידו רבי עקיבה במשנה כריתות ג י, שבו נחלקו בשאלה אם העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת בשבתות הרבה, בהיעלם אחד, חייב חטאת אחת על כולן (=רבי עקיבה) או על כל אחת ואחת (=רבי אליעזר). מחלוקת זו נותרה במשנה כריתות ללא הכרעה. השלב השלישי בסוגיא מצוי במדרשו של רבי יוסי, תלמיד רבי עקיבה, כפי ששנו אותו בספרא דיבורא דחובה פרק א ו-ז, עמ' 124-125:

ר' יוסה אומר: "ועשה אחת ועשה הנה" – פעמים שהוא חייב אחת על כולם פעמים שהוא חייב על כל אחת ואחת. (ז) הא כיצד? מי שאין יודע עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, אף על פי שמעניין אבות מלאכות עשה, אינו חייב אלא חטאת אחת כל ימיו. והיודע עיקר שבת וטעה ואמר: אין זו שבת אין זו שבת, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – חייב על כל שבת ושבת; והיודע שהיא שבת וטעה ואמר: אין זו מלאכה אין זו

מלאכה, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, אם מייענין[ן] אבות מלאכות עשה – חייב על כל אב מלאכה ומלאכה; ואם מעין מלאכה אחת – חייב על כל העלם והעלם.

לשונו של רבי יוסי כאן נראה כניסיון להכריע במחלוקת רבי עקיבה ורבי אליעזר במשנה כריתות: "פעמים שהוא חייב אחת על כולם [=רבי עקיבה]; פעמים שהוא חייב על כל אחת ואחת [=רבי אליעזר]". גם מסדר הספרא הרגיש בקשר שבין שתי מסורות אלו והביא בהמשך הספרא (שם ח-יד, עמ' 125-127) את כל לשון משנה כריתות ג ז-י. לאחר פתיחה זו ביאר רבי יוסי את דעתו בנידון בהרחבה באמצעות סדרה של ארבע הלכות (שם ז, "הא כיצד וכו'). כל ההלכות האלו עוסקות באדם שעשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה. בזה דומים דברי רבי יוסי לדברי רבי עקיבה ורבי אליעזר במשנה כריתות. אולם לאורך כל דבריו התייחס רבי יוסי שוב ושוב לשאלה עקרונית שלא עלתה בדיונים בין רבי עקיבה לבין רבותיו במשנה כריתות, והיא: "במה שגג אותו אדם שעשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה? מה הוא ידע ובמה טעה?". ייתכן ששאלה זו נזכרה בדברי רבי יוסי בלבד משום שהיא אכן חידושו, ולא עלתה לדיון במשנה כריתות משום שעדיין לא שמעו עליה או משום ששאלה זו לא היתה חשובה בעיני החכמים שנחלקו שם. והדבר צריך עיון שם.

מהו אפוא העיקרון שלפיו הכריע רבי יוסי בשאלתנו? דבר זה נתברר בפשטות מתוך לשונו המפורט והמבואר: מספר החטאות שבהן מתחייב אדם הוא כמספר הטעויות שטעה. אם "טעה ואמר אין זו שבת אין זו שבת" הרי הוא "חייב על כל שבת ושבת"; אם "טעה ואמר אין זו מלאכה אין זו מלאכה" הרי הוא "חייב על כל אב מלאכה ומלאכה". המשל בזה הוא מי שקצר וגם כתב וגם כיבה. לפי העיקרון של רבי יוסי, מי שידע, לדוגמה, שקצרה אסורה בשבת, לעולם לא יוכל להסיק מכך דבר על כיבוי, אם אסור הוא או מותר, כמו גם על כתיבה. לכן משקף כל אחד ממקרים אלה טעות בפני עצמה, ומשום כך חייב על כל אב מלאכה שעליו עבר. לעומת זאת, אם עשה מלאכות הרבה "מעין מלאכה אחת", למשל: הקוצר, הבורר, האורה והמוסק – אינו חייב אלא חטאת אחת, זאת משום שכל המלאכות הללו משקפות "עניין אחד" משותף: תלישת פרי מסוג מסוים המחובר לקרקע ממקום גידולו. לכן, מי שטעה וסבר שמותר לתלוש פרי המחובר לקרקע ממקום גידולו טעה בכל המלאכות האלו, ואילו מי שידע שתלישה כזו אסורה עשוי להימנע מכולן כאחת. לכן, שוב בהתאם ליסודו של רבי יוסי, אין כאן אלא טעות אחת, ואינו חייב אלא חטאת אחת. היוצא מכלל זה הוא אם עשה אותן "מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת" בהיעלמים שונים, כלומר נדעה לו בינתיים טעותו ושוב שכח וטעה באותה טעות. במקרה זה "חייב על כל העלם והעלם", שהרי כל היעלם והיעלם טעות בפני עצמה הוא. ועל פי עיקרון ברור זה ניתן להסיק, כפי שפירשו כל המפרשים, שהמקרה בבבא הראשונה – "מי שאין יודע עיקר שבת" – מדבר במי שאינו יודע שישנה מצוות שבת בתורה: אף על פי ש"עשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה [ו]אף על פי שמיענין אבות מלאכות [שונות] עשה", הרי כל מה שעשה משקף טעות יסודית אחת בלבד, ולכן "אינו חייב אילא חטאת אחת כל ימיו".

נוסח הארוך של משנתנו – קיצור של משנת רבי יוסי בספרא

הנוסח הארוך של משנתנו תואם לגמרי את "משנת רבי יוסי" בספרא הנ"ל, כפי שנתברר מהשוואה פשוטה זו:

דיבורא דחובה א ו-ז, עמ' 124-125

משנה שבת ז א מהדורת לו

ר' יוסה אומר: "ועשה אחת ועשה הנה" – פעמים שהוא חייב אחת על כולם, פעמים שהוא חייב על כל אחת ואחת.

כלל גדול אמרו בשבת:

משנה שבת ז א מהדורת לו

דיבורא דחובה א ו-ז, עמ' 124-125

<p>(ז) הא כיצד? מי שאין יודע עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, אף על פי שמיעניין אבות מלאכות עשה – אינו חייב אילא חטאת אחת כל ימיו.</p>	<p>כל השכח עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – אינו חייב אלא חטאת אחת;</p>
<p>והיודע עיקר שבת וטעה ואמר: אין זו שבת אין זו שבת, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – חייב על כל שבת ושבת.</p>	<p>והיודע עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – חייב על כל שבת ושבת;</p>
<p>והיודע שהיא שבת וטעה ואמר: אין זו מלאכה אין זו מלאכה, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, אם מיעניין אבות מלאכות עשה – חייב על כל אב מלאכה ומלאכה;</p>	<p>והיודע שהיא שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – חייב על כל מלאכה ומלאכה;</p>
<p>ואם מעין מלאכה אחת – חייב על כל העלם והעלם.</p>	<p>והעושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת – אינו חייב אלא חטאת אחת.</p>

לאור תקבולת ברורה זו, עלינו לפרש את הנוסח הארוך של המשנה כך: הבבא הראשונה עוסקת במי ש"שכח" את מצוות השבת. מכיוון שטעות אחת בלבד בידו, אינו חייב אלא חטאת אחת כל ימיו. הבבא השנייה עוסקת במי שיודע את מצוות שבת אבל טעה ואמר "אין זו שבת אין זו שבת" כלשון הספרא. דבר זה לא נאמר אמנם מפורשות בלשון המשנה, אבל אפשר לעמוד עליו מתוך דיוק לשון הבבא השלישית, שם המקרה הוא: "היודע שהיא שבת", ומכאן ניתן להסיק שבבבא הקודמת לא ידע "שהיא שבת". בבבא השנייה "חייב על כל שבת ושבת" משום שכל שבת ושבת טעות בפני עצמה היא. בבבא השלישית הוא "חייב על כל מלאכה ומלאכה", ומכאן נראה שהוא "טעה ואמר אין זו מלאכה אין זו מלאכה", כלשון הספרא. מלשון הבבא האחרונה של המשנה ("והעושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת") ניתן לדייק שבבבא הקודמת עשה "אבות מלאכות" שונים שאינם "מעין מלאכה אחת". גם דבר זה נאמר במפורש בספרא: "אם מיעניין אבות מלאכות עשה – חייב על כל אב מלאכה ומלאכה". בבבא האחרונה עשה האדם כאמור "מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת" ולכן "אינו חייב אלא חטאת אחת" משום שבמקרה האחרון הוזה טעות אחת בלבד בידו, כפי שנתבאר לעיל.

ההבדל המהותי היחיד בין הנוסח הארוך של משנתנו לבין "משנת רבי יוסי" בספרא הוא שלשון משנתנו קצר וסתום ואילו לשון הספרא ארוך, מפורט ומבואר. מלבד הבדל גדול זה ישנם גם שני הבדלים קטנים: בבבא האחרונה של המשנה לא עלה לדיון מספר ההיעלמים; בבבא הראשונה בא הלשון "כל השוכח עיקר שבת" במקום הלשון המקביל "מי שאין יודע עיקר שבת" בספרא. פירוש הלשון "עיקר שבת" הן בספרא הן בנוסח הארוך של המשנה הוא: "מצוות שבת", ולכאורה מתעוררת כאן השאלה כיצד ישכח אדם מצווה יסודית כזו לאחר שכבר הכיר אותה. נחזור לכך להלן.

”חילוק שבתות” בירושלמי

בבבא השנייה של משנת רבי יוסי בספרא נאמר: ”היודע עיקר שבת [=מצות שבת] וטעה ואמר: אין זו שבת אין זו שבת, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – חייב על כל שבת ושבת”, וכן הוא בבבא השנייה של הנוסח הארוך של משנתנו. דין זה נקרא בתלמוד ”חילוק שבתות”, והוא זכה לדין בירושלמי ז א, ט ע”א:

חברייא אמרין: שבת היא לה’ – לחייב על כל שבת ושבת. אמר רבי אילא: כתיב, כל העושה בו מלאכה יומת – לא העושה בו ובחבירו; את אמר אין השבתות מצטרפות, חולקות! אמר רבי יוסי בי רבי בון: כשם שאינן מצטרפות כך אין חולקות.

מדברי רבי יוסי בי רבי בון בסוף הסוגיא נתברר לכאורה שאין ”שבתות חולקות”, ולאור מסקנה זו היינו צריכים לומר שדין ”חילוק שבתות” ששנו בספרא ובנוסח הארוך של משנתנו איננו הלכה.¹ מצאנו עוד בסוגיית הירושלמי שם שר’ זעירא בשם רב חסדא או ר’ אילא בשם ר’ שמעון בן לקיש פירשו את שאלת רבי עקיבה במשנה כריתות ג י (”העושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה”) ”בשגגת שבת ובזדון מלאכות² שאלו” – כלומר שידע שהמלאכות אסורות אבל טעה ואמר ”אין זו שבת, אין זו שבת”. בנוגע לאוקימתא זו שאלו שם בירושלמי: ”הודי ליה לא הודי ליה?” כלומר האם קיבל רבי עקיבה את דעתו של רבי אליעזר שחייבים על כל אחת ואחת [=על כל שבת ושבת] או האם דחה את טענות רבי אליעזר והחזיק בדעתו שאינו חייב אלא חטאת אחת על כל השבתות כולן? כתשובה לשאלה זו הביאו מימרא של ר’ שמואל ר’ אבהו בשם ר’ יוסי ביר’ חנינה: ”כל הדא הילכתא כר’ ליעזר, ברם כרבנן אינו חייב אלא אחת”. גם כאן משמע לכאורה שאמנם הכירו את הדין של ”חילוק שבתות”, אבל ראו בו ביטוי לעמדתו של רבי אליעזר בלבד, ואיננו הלכה (”ברם כרבנן אינו חייב אלא אחת”), ובוודאי שאינו משקף את עמדת רבי עקיבה.

כרגיל בסוגיות הירושלמי, קשה להגיע לפירוש חד-משמעי של כל העניינים, ונוסח הירושלמי אף רופף במספר נקודות מרכזיות כאן. נעסוק בבירור הבעיות הכרוכות בסוגיות אלו כל אחת במקומה, הן בפירוש סוגיות פרק כלל גדול להלן הן בביאורנו למסכת כריתות פרק ג. לענייננו, די בעדויות שראינו כדי להעלות אפשרות סבירה שהדין ”חילוק שבתות” לא היה מוסכם בתקופת האמוראים, וייתכן שגם ”סתם התלמוד הירושלמי”, כלומר העורך האנונימי של סוגיות מסוימות בירושלמי, דחה דין זה והכריע ש”אינו חייב אלא חטאת אחת”.

ביאור הנוסח הקצר של המשנה

הנה הנוסח הקצר של משנתנו, לפי נוסח הפנים של כ”י פרמא:

כלל גדול אמרו בשבת: [א] כל השכיח עיקר [ה]שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – אינו חייב אלא חטאת אחת; [ב] היודע עיקר שבת עשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – חייב על כל מלאכה ומלאכה; [ג] העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת – אינו חייב אלא חטאת אחת.

הנוסח הקצר אינו מבחין בין ”היודע עיקר שבת” לבין ”היודע שהיא שבת”. הוא גם אינו מזכיר כלל את הלשון ”חייב על כל שבת ושבת”. אם נוסח קצר זה אינו משקף טעות במסירה – בין אם הוא משקף נוסח מקורי וקדום בין אם הוא משקף השמטה מכוונת (”הגהה של עריכה”) בימי האמוראים או לאחריהם – עלינו לפרש את תוכנו ואת המונחים שבו בדרך אחרת מזו שהצענו לנוסח הארוך.

1 ועיין עוד בביאור סוגיא ה להלן בהרחבה.

2 כהגהת שערי תורת ארץ ישראל (עמ’ 166) ולא כהגהת ליברמן בירושלמי כפשוטו (עמ’ 120 ואילך). בהתאם להכרעתנו בביאור סוגיית הירושלמי. ועיין להלן בנספח הספר בהרחבה, הדין בסוגיא חמורה זו.

אם נניח שהעורך של הנוסח הקצר של משנתנו השמיט את דין "חילוק שבתות" בכוונה אזי סביר לומר שהשמיטה זו משקפת התנגדות עקרונית לתוכנה של הבבא השנייה של "משנת רבי יוסי" בספרא: "טעה ואמר: אין זו שבת אין זו שבת [...] חייב על כל שבת ושבת". מאידך נראה שעורך הנוסח הקצר של משנתנו אימץ את דעת רבי יוסי בבבא השלישית של הספרא שם: "טעה ואמר: אין זו מלאכה אין זו מלאכה [...] אם מיענין]ן אבות מלאכות עשה חייב על כל אב מלאכה ומלאכה". ומה בין זה לזה?

כאן מתגלה נקודה חשובה העומדת ביסוד מספר סוגיות, הן בפרק שלנו הן בפרק השלישי של מסכת כריתות. רבי יוסי כלל בשיטתו שני סוגים שונים של "טעות": טעות במציאות ("אין זו שבת אין זו שבת") וטעות בהלכה ("אין זו מלאכה אין זו מלאכה"). הנוסח הקצר של משנתנו אימץ לכאורה את הרעיון שחייבים חטאת על טעות בהלכה, כדעת רבי יוסי בספרא, אבל דחה את הרעיון שחייבים על מספר טעויות במציאות השייכות לקטגוריה הלכתית אחת. ייתכן שהסיבה להכרעה זו קשורה לדברי הירושלמי שהובאו לעיל, שנטו לראות בדין "חילוק שבתות" ביטוי לעמדת רבי אליעזר במשנת כריתות ("כל הדא הילכתא כר' ליעזר"), וראו בדין "חילוק מלאכות", שלפיו חייבים על קטגוריות הלכתיות בלבד ("כל אב מלאכה ומלאכה"), ביטוי לעמדת רבי עקיבה שם. בעקבות הכרעה זו אין טעם להבחין בין "היודע עיקר שבת" לבין "היודע שהיא שבת", שהרי הכל קטגוריה הלכתית אחת – "שבת" – ובשני המקרים אינו חייב אלא חטאת אחת בלבד. מכאן שפירוש הלשון "עיקר שבת" שבנוסח הקצר שונה מפירושו בנוסח הארוך: בעוד שבנוסח הארוך פירוש "היודע עיקר שבת" הוא: "היודע שיש מצוות שבת בתורה", הרי שבנוסח הקצר פירושו "היודע שהיום שבת" – ואילו עניין "מצוות שבת" לא עלה כלל בנוסח הקצר של משנתנו.

בנוגע לזמנו של הנוסח הקצר – בהנחה שאינו משקף טעות במסירה בלבד – כבר אמרנו לעיל שאין לנו עניין להכריע בשאלה אם הוא משקף נוסח קדום ומקורי של משנתנו או הגהה מאוחרת יותר, מימי האמוראים או לאחריהם. אולם דבר אחד נראה ברור, והוא: הנוסח הקצר מכיר כבר את הרעיון הבסיסי של רבי יוסי, שחייבים חטאות כמספר הטעויות, רעיון שלא ראינו לו זכר במסורות המיוחסות לרבי עקיבה ולרבותיו. לכן סביר להניח שעיקר תוכנו של הנוסח הקצר שייך לכל המוקדם לדורו של רבי יוסי, ומהווה תגובה לעמדתו בנידון (ואולי גם להפך).

"השוכח עיקר שבת"

הצענו לעיל שפירוש הלשון "היודע עיקר שבת" שבנוסח הקצר של המשנה מקביל ללשון "היודע שהיא שבת" בספרא. לכן מקביל גם פירוש הלשון "השוכח עיקר שבת" שבנוסח הקצר למקרה בספרא שבו "טעה ואמר אין זו שבת אין זו שבת". דבר זה, מבחינה לשונית, סביר ומתקבל על הדעת, שהרי מובן המלה "שוכח" תואם את משמעות הלשון "טעה ואמר" וכו'. לעומת זאת, פירוש הלשון "השוכח עיקר שבת" שבנוסח הארוך של משנתנו הוא לכאורה: "מי ששכח שבכלל יש מצוות שבת בתורה". דבר זה אינו מתיישב לכאורה לא עם השכל הפשוט וגם לא עם הלשון המקביל בספרא ("מי שאין יודע עיקר שבת").

דרך אחת להתמודד עם הבעיה היא לבדוק שמא השדה הסמנטי של השורש "שכח" רחב ממה שאולי נראה במבט ראשון ואולי עשוי לציין גם מצב של אי ידיעה כללית ולא רק את מי שידע ואחר כך שכח. דרך אחרת היא לבדוק שמא הלשון "שוכח עיקר שבת" מקורו בנוסח הקצר של המשנה, ומשם נכנס, במוקדם או במאוחר, גם לנוסח הארוך של המשנה, ואין כאן מקום להאריך.